

Філак Ірина Ярославівна

ORCID ID: 0000-002-8573-4040

кандидат філологічних наук

доцент кафедри української мови

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

## МЕТОДИ І СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ГАЛУЗІ «СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА»

### METHODS AND STRATEGIES FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCIES OF STUDENTS IN THE FIELD OF “SPECIAL EDUCATION”

Для молодого фахівця галузі спеціальної освіти важливе значення в контексті соціалізації має рівень сформованості в нього комунікативних компетенцій, важливих як для успішної адаптації в професійній сфері, так і для активної роботи в громадському середовищі. Для професійного спілкування педагога, який працює з дітьми, що мають особливі освітні потреби, необхідне оволодіння науковою мовою з розділів педагогіки та медицини для спілкування з колегами, практика розмовно-побутового спілкування з пацієнтами та їх батьками, опікунами, ділова мова для ведення документації тощо. Окрема галузь мовлення – це спілкування та корекційна діяльність щодо дітей з особливими освітніми потребами, уміння використовувати як мовні, так і екстралінгвальні засоби комунікації. Ці завдання покликаний забезпечити курс «Ділова українська мова», який викладається для здобувачів освітніх послуг галузі 016 «спеціальна освіта» обсягом 3 кредити ECTS (90 годин). Вмотивоване формування комунікативних компетентностей дозволяє досягти якісних результатів навчання, підвищує самостійність студентів, впливає на розвиток таких якостей особистості, як цілеспрямованість і відповідальність, прагнення до вдосконалення та професіоналізму.

Для розвитку комунікативних компетентностей здобувачів освіти використовуються універсальні стратегії (активізація пізнавальної діяльності, стимулювання комунікацій, стратегії спілкування в науковій сфері, стратегії рефлексії), а також активні методи: метод групової дискусії, ігрові методи (навчальні, ділові та рольові ігри); проведення дискусій та дебатів для розвитку вміння аргументовано доводити власну точку зору, використання кейс-методу для аналізу комунікативних ситуацій; метод проектів, що дозволяє розвивати вміння працювати в команді, толерантно сприймати соціальні та культурні відмінності. Використовуються традиційні та інтерактивні методики, робота зі словниками, науковими текстами, складання ділової документації.

**Ключові слова:** мовленнєві компетентності, професійна комунікація, методи навчання, стратегії, спеціальна освіта, ігрові методи.

For a young specialist in the field of special education, the level of communicative competencies plays a significant role in the context of socialization, as it is crucial for successful adaptation in the professional sphere and active engagement in the social environment. Professional communication for an educator working with children with special educational needs requires proficiency in scientific terminology from pedagogy and medicine for interaction with colleagues, practical conversational skills for everyday communication with patients and their parents or guardians, and business language for maintaining documentation, among other tasks. A separate area of communication involves interaction and corrective activities with children with special educational needs, including the ability to use both linguistic and extralinguistic means of communication. These tasks are addressed through the “Professional Ukrainian Language” course, which is taught to students in the “Special Education” field (code 016) with a workload of 3 ECTS credits (90 hours). Purposeful development of communicative competencies allows students to achieve high-quality learning outcomes, enhances their independence, and fosters personal qualities such as goal orientation, responsibility, and a commitment to improvement and professionalism.

To develop the communicative competencies of students, universal strategies are used (such as stimulating cognitive activity, promoting communication, strategies for communication in the scientific field, and strategies for reflection) along with active methods: group discussion, game-based methods (educational, business, and role-playing games), organizing discussions and debates to develop the ability to argue one's position, applying the case method to analyze communicative situations, and project-based learning, which helps build teamwork skills and encourages tolerance towards social and cultural differences. Traditional and interactive methods are also employed, including work with dictionaries, scientific texts, drafting business documentation, and more.

**Key words:** speech competencies, professional communication, teaching methods, strategies, special education, game-based methods.

**Постановка проблеми.** Сучасні умови освітньої діяльності, курс України на гуманізацію освіти ставлять високі вимоги до мовленнєвої компетентності фахівців, які після закінчення навчання будуть працювати з дітьми з особливими освітніми потребами. Не менш важливе значення в контексті соціалізації молодого фахівця має рівень сформованості в нього комунікативних компетенцій, важливих як для успішної адаптації в професійній сфері, так і для активної роботи в громадському середовищі. Підготовка здобувачів освіти як суб'єктів професійної діяльності залишається одним з актуальних завдань, оскільки сучасна українська система освіти перебуває на стадії динамічного оновлення, зумовленого процесом реформування суспільства в цілому, а також за логікою розвитку системи освіти. Навчання у виші повинно бути комунікативно зорієнтованим і професійно спрямованим для формування фахових комунікативних компетентностей, тобто набору знань та вмінь в галузі спілкування для встановлення контакту з іншими людьми.

Освітньо-професійною програмою передбачено, що успішний молодий фахівець повинен володіти низкою базових (дослідницьких, комунікативних, міжкультурних, організаційних) і спеціальних, професійно-орієнтованих компетентностей, формування яких, поряд із набуттям предметних знань, є повноцінним і змістовним напрямом для учасників освітнього процесу. Роботодавці очікують від сучасного випускника вишу досконалих навичок комунікативної ділової взаємодії, сформованого стилю продуктивного спілкування з діловими партнерами, колегами та опонентами. Вмотивоване формування комунікативних компетентностей дозволяє досягти якісних результатів навчання, підвищує самостійність студентів, впливає на формування таких якостей особистості, як цілеспрямованість і відповідальність, прагнення до вдосконалення та професіоналізму.

Як показує досвід викладання курсу «Ділова українська мова», для здобувачів освіти важливо розвивати комунікативні навички, оскільки в процесі спілкування виявляється, що кожен учасник комунікативного акту має свої цілі та мотиви. Тут можна говорити про зв'язок комунікативних здібностей із комунікативною компетентністю студентів. Часто здобувачі освіти з невисоким рівнем комунікативних здібностей виявляють низьку комунікабельність, схильність до агресивної реакції та дратівливості, а також не виявляють організаторські здібності. Не маючи достатньо розвинутих комунікативних навичок, вони не вміють

доносити власні думки до інших і формувати відповіді на звернені до них запитання, їм важко також формувати власні запитання. Водночас студенти з високим рівнем комунікативних навичок успішно спілкуються та вміло використовують організаторські здібності для досягнення поставлених цілей. Високий рівень комунікативної компетентності дозволяє імітувати ситуації безпечного спілкування, транслювати адекватні, гнучкі моделі комунікативної поведінки. З урахуванням цих результатів стає зрозумілою необхідність розробки та впровадження методик, спрямованих на підвищення рівня комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів, формування адекватних уявлень про психологію спілкування та розвиток навичок ефективного спілкування.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання розвитку мовленнєвої компетентності особистості у процесі вивчення української мови досліджували А. Богуш, В. Бадер, З. Бакум, О. Біляєв, Н. Голуб, О. Горошкіна, І. Дроздова, С. Караман, К. Климова, І. Кучеренко, О. Кучерук, Л. Мамчур, М. Пентилук, О. Семенов, Т. Симоненко, І. Хом'як та ін.

**Мета статті** – висвітлення методичних аспектів, пов'язаних із розвитком мовленнєвих компетентностей здобувачів вищої освіти за рівнем «бакалавр» у процесі вивчення курсу «Ділова українська мова» на факультеті здоров'я та фізичного виховання ДВНЗ «Ужгородський національний університет». У статті передбачено аналіз доцільності використання методів та стратегій, спрямованих на збагачення мовлення здобувачів освітніх послуг загальнонавчальною та професійно орієнтованою лексикою, уміння використовувати граматичні ресурси української мови, користуватися як усним, так і писемним різновидом ділової мови у відповідних мовленнєвих ситуаціях.

**Виклад основного матеріалу.** Курс «Ділова українська мова» у структурі підготовки фахівців спеціальної освіти має важливе значення для формування мовленнєвих навичок молодих людей, які тільки починають здобувати свій фах. Протягом останніх років це завдання набуває все більшої ваги через особливості навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: онлайн-навчання під час пандемії, часті тривоги, зміни шкіл та інші несприятливі умови повномасштабного вторгнення зумовили наявність освітніх втрат, які визнаються сучасними педагогами. Інша сторона підготовки здобувачів освіти – це явища, зумовлені активним застосуванням сучасних засобів зв'язку, технологій інтернету, використання ГДЗ,

підготовка тільки до програм НМТ, так зване «кліпове» мислення та мовлення. Сучасним молодим людям простіше відповісти на запитання тестів, ніж сформулювати відповідь своїми словами, написати СМС-повідомлення замість листа чи документа, спілкуватися телефоном комфортніше, ніж у колективі. Разом з тим вони володіють українською літературною мовою, виконали на достатньому рівні тести НМТ, розмежують нормативні та ненормативні елементи у мовленні, тому важливе завдання навчання мови полягає не в тому, щоб дати комплекс певних граматичних понять, але навчити бачити, відчувати багатство рідної мови і вміло ним користуватися. Маємо на увазі і лексичне багатство, і різноманітність синтаксичної будови, і виразність, одним і проявів чого є наявність у мові слів, які виконують роль професійної метамови. На нашу думку, збагачення мовлення професійною мовою (усним, писемним, науковим різновидом) найкраще відбувається на рівні тексту. Такий підхід дає можливість зрозуміти системність мовних явищ, сформувати мовні знання і мовне чуття, які збудовані на фундаменті теоретичних відомостей.

Програма з ділової української мови становить 3 кредити ECTS (90 годин), у ній передбачені 6 годин лекцій, 30 годин практичних занять. Головна увага, таким чином, припадає на самостійну роботу студента. Лекційні заняття дають змогу зупинитися на законодавчих аспектах вживання української мови, висвітлити історію окремих питань, зокрема правописної нормалізації, дати загальні настанови щодо курсу. Комунікативні аспекти програми втілюються на практичних заняттях та в контрольованій самостійній роботі здобувачів освітніх послуг. Розвиток у студентів мовленнєвої компетентності відбувається на аудиторних заняттях за допомогою реалізації продуктивного лінгводидактичного інструментарію – технологічної системи, складниками якої є методи, прийоми, форми і засоби навчання [3, с. 5].

Не так давно термін «розвиток комунікативних навичок» стосувався лише сфери навчання іноземної мови, але в сучасних умовах виникла необхідність підвищення культури мовлення та розвитку комунікативних умінь здобувачів освіти. Комунікативний метод спрямований на розвиток умінь спілкуватися та висловлювати власну думку засобами рідної мови. Ця технологія складається зі спеціальних вправ, які поступово розвивають мовленнєві здібності студентів. Навчання базується на так званій функціональній мові, тобто в основі спілкування лежать функції або

мовленнєві завдання мови: висловити схвалення чи висловити сумнів щодо чогось, погодитися чи відхилити чийось думку, ідею тощо з набором ключових фраз, а також схем, які допомагають їм самостійно будувати розмову один з одним [5, с. 12]. Предметом розмови може бути певна проблема або спірна думка, або уривок з художньої літератури, зміст якого викликає миттєве бажання висловити свою думку, тобто зміст прикладів створює комунікативний мотив для взаємодії присутніх. У реальному житті ми часто стикаємося з протиріччями – проблемами, і мотив поділитися своєю думкою з близькими людьми є природним бажанням. Саме потяг до дискусії, до з'ясування думки співрозмовника є основою навчання спілкування, а спілкування, у свою чергу, є способом опанування мови.

На першому практичному занятті зазвичай використовуються креативні завдання, які актуалізують розкриття творчого потенціалу особистості, створюють додаткові мотиви для досягнення бажаних результатів.

Робота з розвитку комунікативних навичок традиційно починається з засвоєння фраз мовленнєвого етикету. На перший погляд здається, що немає нічого простішого, ніж сказати один одному: «Дуже приємно / Рада (ий) з Вами познайомитися!» Але саме мовленнєвий етикет виявляє психологічно недоліки здобувачів освіти, допомагає їм подолати невміння доброзичливо і по-товариському ставитися до учасників мовленнєвої ситуації. Такі фрази здобувачам освіти видаються архаїзмом: «Давно такого не говорили». Викладач звертає увагу на стиль мовлення, пояснюємо існування мовленнєвого етикету – офіційного, неформального та нейтрального [1, с. 176–177]. Обговорюємо ситуації офіційного знайомства, рекомендування колегам, друзям, батькам. Викладач створює моделі: «Відрекомендуйтеся самі як вчитель (асистент вчителя)», «Уявіть себе в новій компанії друзів», «Рекомендуйте батькам нового друга». Створюються ситуації, в яких потрібно практично показати себе, керівника, колегу і товариша, зіграти роль батьків, запросити, потиснути руку, що не завжди легко зробити в реальному житті. Так само опрацьовуємо етикетну ситуацію вітання, вибачення, прощання тощо. Уже на основі першого прикладу можна виділити першу вимогу до комунікативних умінь: сформованість організаторських навичок, тобто вміння працювати в режимі студент-студент, студент-група, група-студент, робота в групах. Добрий ефект дають спеціальні вправи – короткі діалоги різного змісту.

Можна почати із нейтрального запитання «Чи подобається вам сьогодні погода?», потім запропонувати бесіду на професійну тему «Які враження від перших тижнів навчання?» Відповідь має бути лаконічною, чіткою, доброзичливою. Така робота над подоланням психолінгвістичних труднощів особливо важлива стосовно осіб, які у побуті користуються іншими мовами, наприклад, випускники шкіл Закарпаття з угорською чи румунською мовами викладання, бо вправа усуває сором'язливість, мовець набуває впевненості у своїх комунікативних можливостях.

Розвиток мовленнєвих компетентностей передбачає засвоєння лексичних багатств мови, що найкраще здійснювати шляхом читання художніх текстів. Робота з художньою літературою розвиває логічне мислення, аналіз, уміння аргументувати. Обсяг годин не дає можливість застосовувати такий вид роботи часто і в обсягах, які б могли давати відчутну користь. На жаль, сучасна молодь не любить читати літературу, а тим більше класичну, вона є більш раціональною та сприйнятливою до технологічних інновацій, яка може легко надавати інформацію у віртуальному просторі, швидко, без фізичних та інтелектуальних витрат. Проте реальність ставить питання: що робити з технікою читання та швидкістю читання рідною мовою? Звертаємося до вправи, рекомендованої С. Шевчук «Історія суперечки англійця, німця, італійця та українця» [6, с.198–200]. Наголошуємо на виразному читанні, відтворенні інтонації. Далі настає етап бесіди за прочитаним оповіданням з наголосом на аргументах кожного учасника суперечки. Третій етап – самостійне домашнє завдання зі створення оповідання, у якому б усі слова розпочиналися з одної літери. Студенти обирають тему та літеру (зазвичай П, З, В, С), обговорюється обсяг тексту. Завдання активізує лексичний запас мовців, спонукає звернення до лексикографічних джерел, виховує впевненість у власній креативності та гордість за багатство української мови. Заохочуємо здобувачів освітніх послуг уважно слухати виступи колег та висловлюватися щодо прослуханих повідомлень.

На розвиток продуктивних умінь здобувачів освітніх послуг спрямовані інтерактивні методи, які реалізуються через прийоми «Грунування», «Мікрофон», «Мозковий штурм», створення діалогів. Доцільно, як показала практика, впроваджувати креативні методи, відомі студентам зі школи – грунування, сенкант (сенкен), переважно у межах завдань СРС. Використовуючи отримані результати словникової роботи, здобувачі освітніх послуг

встановлюють зв'язки між окремими поняттями, зокрема на стадіях актуалізації, рефлексії, підведення підсумків теми чи розділу. Така вправа може стати базою для створення виступу, документа, службового листа, звіту, статті для ЗМІ [4]. Необхідність конструювання словосполучень, речень, добір усталених виразів змушує враховувати валентні зв'язки слів, активізує пошук за допомогою словників, спеціальної літератури. Якщо запропонована тема зацікавила учасників, доцільно створити кілька груп і порівняти результати підсумкових схем грона чи сенкену.

Майбутні фахівці спеціальної освіти повинні бути готові до спілкування з пацієнтами, а також із людьми різного віку, освітнього рівня, когнітивних особливостей. На заняттях здобувачі освітніх послуг вчаться відповідати на думку інших людей, формулювати тези та аргументувати. Важливою якістю для спеціаліста, який працює з дітьми з особливими освітніми потребами, є вміння володіти риторикою. Ця частина комунікативної компетентності розвивається за допомогою мовленнєвих вправ з елементами дискусії. Мовленнєві вправи будуються за схемами, наприклад: запит інформації – її уточнення – висловлення власної думки – реакція на цю думку. Схеми дозволяють відпрацьовувати мовленнєві фрази: згода-незгода, здивування, сумнів, невпевненість тощо. Спочатку викладач може підказувати, яку фразу слід вибрати для точної відповіді, потім відсилає до праці С. Богдан [1], тоді вони, виконавши запропоновані вправи, самі орієнтуються в характері мовленнєвих кліше та програмують власні доречні форми. Кінцевою метою такого навчання є створення педагогічної ситуації з елементами дискусії в сюжетно-рольовій грі. До рольової гри потрібна ретельна підготовка: предмет суперечки, положення, тези, вибір теми, учасників, поділ на команди підтримки. Глядачі (команда підтримки) можуть ставити питання з відкритого мікрофона, приєднуватися до дискусії, але з дотриманням регламенту. Кожен учасник і його команда обирають дискусійну позицію: за чи проти суті спірного аргументу. Перший тур обговорення передбачає обмін тезами, вкінці кожен учасник завершує свій виступ заключною фразою: «тому я вважаю, що... це правда чи неправда». У другому турі спростовуються висунуті іншою стороною тези. Глядачі оцінюють виступи учасників, а також аргументують, чому один учасник сильніший чи слабший. Підсумки підводять разом. Звичайно, рольова гра пробуджує інтерес до таких форм усного мовлення, як дискусія, полеміка, зменшує невпевненість у собі перед виступом перед великою аудиторією

та сприяє набуттю риторичних навичок. З інформаційної точки зору предметом суперечки може бути будь-яке спірне питання, судження чи цитата. Досвід показує, що робота з такими мовленнєвими вправами має великий виховний потенціал: майбутні фахівці вчаться працювати з інформацією різного змісту, розширюється світогляд, підвищується культура мовлення, удосконалюються лінгвістичні здібності. Усе це відбувається без психологічного тиску з боку викладача, за допомогою природно сформованих умов для комунікативної мотивації, що сприяє вихованню та розвитку молодих людей як творчих особистостей. Для передачі діалогу із зовнішнього плану свідомості на внутрішній використовуються різні невербальні засоби, такі як інтонація, жести та міміка [5, с. 33]. Проте учасників діалогу зазвичай більше цікавить інформаційна сторона повідомлення, і вони не завжди запам'ятовують ці невербальні засоби спілкування. Тому для викладача важливо навчити студентів фіксувати цей аспект повідомлення, звертаючи їхню увагу на те, як одна і та ж фраза може звучати по-різному і як змінюється її зміст.

Дуже важливою частиною курсу ділової української мови є робота над формуванням навичок наукового стилю, зокрема сприймання, створення та інтерпретація наукових текстів, представлення результатів власної роботи у ЗМІ, тобто засобами публіцистичного стилю. Обов'язковим завданням, наприклад, є написання прес-релізу, інформаційної статті, наукового тексту [2]. Сучасний розвиток медіатехнологій дозволяє стверджувати, що у молодих людей змінилися умови сприйняття й інтерпретації текстів. У результаті зростання інформаційного потоку відбувається зниження критичності сприйняття тексту. Для критичного розуміння текстів медіакультури необхідно використовувати аналіз як вербальних, так і невербальних проявів значення, щоб виявити комунікативні наміри автора. Пояснювальна сила такого аналізу особливо важлива в новому культурно-мовленнєвому середовищі, яке можна назвати «лабіринтом комунікаційних каналів». Включення різноманітних текстів медіакультури до навчання на семінарських заняттях дозволяє розвивати аналітичні здібності студентів.

Для успішної професійної підготовки важливо навчити здобувачів освітніх послуг робити анотації до текстів, статей, складати різного роду плани; працювати з текстами за фахом, науковою літературою, писати доповіді, реферати, огляди, рецензії на статті, періодичні видання; складати наукові тексти зі спеціальних дисциплін, готувати

довіді для виступів, брати участь у конференціях. Ці навички дозволяють майбутнім фахівцям спеціальної освіти визначати свої сильні та слабкі сторони за допомогою аналізу та аргументації, об'єктивно інтерпретувати отримані дані, виявляти можливі помилки в отриманих результатах, а також застосовувати заходи для їх виправлення.

Сфера віртуальної реальності, яка стрімко розвивається, вимагає від спеціалістів не лише знання правил комунікації під час ділової розмови, але й уміння будувати ділові стосунки за допомогою Інтернету. Світовий досвід використання інструментів цифрового спілкування переконує, що глобальна мережа здатна переконувати, інформувати, надихати комунікантів говорити через освітні платформи, ЗМІ та соціальні мережі. Охоплюючи всі форми дискурсу, цифрова реальність змінює уявлення про компетентність фахівця в рамках «нової грамотності», що формується. За вимогами Освітньо-професійної програми, сучасні випускники повинні вміти ефективно спілкуватися, володіти грамотним усним і письмовим мовленням, відбирати необхідні знання, знати, де і як шукати необхідні знання, критично оцінювати та інтегрувати їх для конкретного завдання, мати цифрові навички, оскільки знання в сучасному світі все більше асоціюються з технологіями та онлайн-навчанням. Важливими навичками також є гнучкість, уміння співпрацювати та працювати в команді, критичне мислення, креативність, оригінальність та розробка стратегій, необхідних у сучасному суспільстві знань. Актуальність такої роботи у курсі «Ділова українська мова», як показує практика, не викликає жодних сумнівів.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Проведені стартові, поточні та підсумкові заміри сформованості комунікативних компетентностей здобувачів освітніх послуг фаху 016 «спеціальна освіта» показали, що в результаті вивчення курсу, виконання аудиторних та самостійних робіт більшість студентів мають достатній рівень володіння державною мовою у межах професійної комунікації. Вони вільно ведуть професійну бесіду, сприймають у фаховий текст, можуть створювати документи за поданими зразками, презентувати результати своєї діяльності для фахівців та у ЗМІ, користуватися сучасними інформаційними технологіями для фахової комунікації. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у створенні спеціальних платформ для шліфування комунікативних навичок, зокрема при проведенні наукової роботи студентів під керівництвом фахівців. Доцільно було б збільшити обсяг навчального часу для вивчення дисципліни.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 475 с.
2. Гінзбург М.Д. Українська ділова і фахова мова. Практичний посібник на щодень. Київ: Центр навчальної літератури, 2023. 672 с.
3. Кучеренко І., Пентиліук М. Теорія і технологія сучасного уроку української мови: навч.-метод. посіб. Херсон, 2022. 352 с.
4. Філак І.Я. Розвиток мовленнєвих компетентностей студентів спеціальності «Фізична терапія. Ерготерапія». *Україна. Здоров'я нації*. 2022. № 2 (68). С. 109–113.
5. Хміль Ф.І. Ділове спілкування: Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2004. 278 с.
6. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням; підручник. Київ: Алерта, 2023. 536 с.